

Джерела та література

1. Державний архів міста Севастополя, ф. Р-109, оп. 1, спр. 14.
2. Державний архів міста Севастополя, ф. Р-109, оп. 1, спр. 23
3. Державний архів міста Севастополя, ф. Р-109, оп. 1, спр. 25.
4. Державний архів міста Севастополя, ф. Р-109, оп. 1, спр. 27.
5. *Моторин Д.К.* Возрожденный Севастополь. Очерки о восстановлении города 1944–1853 гг. / Отв. ред. Н.К. Проскуряков. – М.: Наука, 1984. – 270 с.
6. Севастопольской панораме 100 лет / Ред.-сост. М.П. Алошанская. – Симферополь: Полипресс, 2005. – 320 с.
7. *Шебек Н.В.* Панорама «Оборона Севастополя 1854–1855»: Очерк-путеводитель / 3-е изд., перераб. – Симферополь: Таврия, 1975. – 71 с.: ил.

Никитина И.В. Из истории музейного дела Севастополя в 1944–1950 гг. Вопрос начала восстановления здания Панорамы «Оборона Севастополя 1854–1855 гг.»

В статье сделан обзор и общий анализ архивных документов про начальный этап восстановления здания Панорамы «Оборона Севастополя 1854–1855 гг.». Выяснено, что основными проблемами данного вопроса были: негармоничность сотрудничества ответственных за работы органов, технические задержки, неудовлетворительное планирование общего финансовых затрат на строительство. Исползованные архивные документы впервые вводятся в научный оборот и предоставляют возможность расширить представления ученых в вопросе восстановления панорамы.

Ключевые слова: панорама, восстановление, переписка.

Nikitina I.V. From history museum's work of Sevastopol in 1944–1950. Questions beginning restoration of building Panorama «The defense of Sevastopol 1854–1855».

In this article was an inspected analysis archives's papers on beginning restoration of building Panorama «The defense of Sevastopol 1854–1855». Elucidated problems of this questions: the unharmonious relations between organizations, technically delay, bed plans to financings on project. This facts before was not well-known for scientist ward, its possibility to expiations for knowledge on beginning restoration of building Panorama.

Key words: panorama, restoration, correspondence.

УДК 06.011(477-25):069

Л.Д. ФЕДОРОВА

**Діяльність Київського художньо-промислового
і наукового музею та Історичної секції ВУАН зі
створення Музею Києва**

У статті розглядається діяльність українських учених і діячів культури зі створення музею, присвяченого історії стародавньої столиці України – міста Києва; аналізується специфіка цього музею, підкреслюється спадковість наукових ідей і розробок від 1910-х до кінця 1920-х років.

Ключові слова: Музей міста Києва, містознавчий музей, Київський художньо-промисловий і науковий музей, комісія відділу «Старий Київ», Історична секція ВУАН, Комісія для організації муніципального музею міста Києва.

Розвиток науки в другій половині XIX – на початку XX ст. – археології, історії, етнографії, виникнення численних наукових, краснзнавчих товариств і комісій, процеси національно-культурного відродження мали наслідком створення в Російській імперії низки крайових і регіональних музеїв, різних за профілем, адміністративним підпорядкуванням і масштабом діяльності. В мережі музеїв історичного профілю в підросійській Україні було закладено основи нової групи музейних установ, які визначаються у сучасній науці як містознавчі. Громадська ініціатива відіграла вирішальну роль і в організації й розвитку Київського художньо-промислового і наукового музею (далі – КХПІНМ). Його засновником виступило Київське товариство старожитностей і мистецтв, що постанало в 1897 р. Статутом Товариства визначалося за мету «збирання пам'яток старовини і мистецтв як в інтересах науки, так і заради розвитку естетичного смаку й художньої освіти», засобом її здійснення – створення музею [1].

Восени 1897 р. було закладено будинок музею на сучасній вул. Михайла Грушевського, 6 (тепер у ньому міститься Національний художній музей України). 1 серпня 1899 р. на першому поверсі було відкрито археологічну виставку до XI Всеросійського археологічного з'їзду, що проходив у Києві. Ця дата вважається датою заснування музею, колекції якого пізніше дали народження кільком музеям Києва. Офіційне відкриття музею відбулося в грудні 1904 р. З того часу він одержав офіційну назву – Київський художньо-промисловий і науковий музей імені Государя імператора Миколи Олександровича [2]. Спадкоємцями цього музею є сучасні Національний музей історії України, Національний художній музей і Національний музей українського народного образотворчого мистецтва. Протягом 1902–1923 років музей очолював відомий археолог, етнограф, мистецтвознавець, академік УАН (з 1919 р.) М. Біляшівський. До 1912 р. КХПІНМ складався з таких відділів: 1. Художньо-промисловий. 2. Художній. 3. Археологічний. 4. Історичний. 5. Нумізматичний. 6. Етнографічний. 7. Бібліотека [3].

У 1911 р. професор Одеського університету, член товариства старожитностей і мистецтв І. Линниченко порушив питання про створення в Києві міського (муніципального) музею на зразок західноєвропейських музеїв старих історичних міст – таких, як у Франкфурті-на-Майні, Відні, Парижі, що діяли окремо від центральних історичних музеїв. Подібні музеї вже були задумані у Москві, Санкт-Петербурзі, Тифлісі. На думку І. Линниченка, музеї міст повинні мати всі історичні центри, наприклад, Новгород, Смоленськ, Вільно, Одеса тощо. Він писав, що колекції таких музеїв мають зосередити «предмети археологічних розкопок на території міста в різні епохи його існування; портрети видатних міських діячів, костюми городян <...> різних епох, речі домашнього вжитку (меблі, посуд, кахлі, екіпажі, сани, вози, зброя, зразки місцевих виробів, рукописи місцевого походження,

книги, естампи, гравюри, газети, надруковані в місті, привілеї городянам і взагалі всі документи, що стосуються історії міста, описи іноземних і туземних мандрівників, звіти про діяльність міських установ, біографії місцевих діячів тощо. Словом – усе, що так чи інакше характеризує історію й внутрішній побут міста» [4].

Автор проекту музею міста Києва пропонував заснувати при ньому товариство вивчення київських старожитностей. Він навіть здійснив конкретні заходи – звернувся до міського управління з ідеєю заснувати «Музей міста Києва» і запропонував 1 тис. крб. власного внеску на зведення будинку для нього [5].

У 1911 р. в газеті «Киевская мысль» директор міського музею М. Біляшівський поінформував читачів, що матеріали щодо Києва збираються вже декілька років з метою влаштування спеціального відділу, присвяченого старому місту, і лише нестача коштів заважає його створенню. Що ж до окремого музею, вчений вважав, що створити його тепер поки що неможливо:

Важко думати, щоб Київ, в якому взагалі тяжко прививаються і слабо підтримуються суспільством такі установи, як музей, міг дозволити собі розкіш влаштування за суспільний рахунок <...> ще одного і при тому спеціального музею [6].

У лютому 1912 р. на засіданні комітету, що видав справами КХПіНМ, було схвалено створити комісію з улаштування в музеї відділу «Старий Київ» у складі таких осіб: О. Антонович, М. Біляшівського, М. Василенка, О. Гансена, С. Голубєва, В. Данилевича, В. Іконникова, В. Кульженка, Г. Павлуцького, І. Линниченка, Д. Меньшова, О. Мердера, І. Огієнка, М. Пахаревського, В. Перетца, М. Петрова, Г. Шлейфера, Д. Щербаківського, В. Щербини. Потім у комісію ввійшли І. Дьяков, І. Каманін, В. Кордт, О. Левицький, О. Лобода, М. Лубківський, Н. Полонська, А. Стороженко, Н. Терещенко, Ф. Титов, І. Толлі, О. Толлі, В. Хвойка, О. Шлейфер й інші [7].

Усі згадані особи зробили вагомий внесок в історію міста, розвиток науки та культури. Серед них були вчені, викладачі Імператорського університету Св. Володимира, Київської духовної академії; історики, археологи, літературознавці, архітектори, відомий видавець, церковні та громадські діячі, меценати, члени міської управи тощо. Головою комісії з квітня 1912 р. до грудня 1913 р. був приват-доцент київського університету В. Данилевич, з 17 грудня 1913 р. – професор цього ж університету В. Іконников. Останній протокол засідання комісії датований 2 червня 1918 р. Незмінним її секретарем упродовж усіх років існування залишався хранитель історичного та етнографічного відділів КХПіНМ Д. Щербаківський [8].

На перших засіданнях комісії обговорили й схвалили програму відділу. Вона складається з 25 розділів і являє собою план-проспект дослідження історії Києва, побудованого за проблемно-тематичним принципом, і – водночас – структуру експозиції, напрямки музейних досліджень та комплектування фондів. Розділи програми такі:

I. Видання з історії, старожитностей та історичної топографії Києва.

II. Топографія Києва (геологія та плани).

III. Краєвиди Києва.

- IV. Історія Києва (різні події).
V. Церква і духовенство.
VI. Інославні й іновірні сповідання.
VII. Населення Києва (склад, побут).
VIII. Управління Києва (урядові установи).
IX. Суд.
X. Військо.
XI. Міське самоврядування.
XII. Міський благоустрій.
XIII. Медична допомога в Києві.
XIV. Громадська благодійність.
XV. Релігійний та громадський рух.
XVI. Освіта (духовна академія, університет, вищі жіночі курси, середні та початкові навчальні заклади, вчені товариства, музеї, бібліотеки, освітні установи й товариства).
XVII. Книгодрукування.
XVIII. Наука.
XIX. Красна словесність.
XX. Періодика.
XXI. Мистецтво (церковне й світське, художники, училища, виставки, музика, концерти, хори, оркестри, музичні діячі).
XXII. Театр.
XXIII. Громадське життя.
XXIV. Економічний побут (торгівля, контракти, ярмарки, базари, ремесла, фабрично-заводська промисловість, цехи, промислові виставки, сільськогосподарські й технічні товариства, кредитні установи).
XXV. Шляхи та засоби зв'язку.
- Матеріал, яким передбачалося розкривати розділи, крім двох перших тем, можна узагальнити таким чином: знімки, малюнки, гравюри, картини споруд, установ, портрети й автографи діячів, сюжетні фотографії, документи, видання, медалі, жетони, знаки, марки, моделі, одяг, плани та креслення будинків, зразки художніх творів, музичні інструменти, театральні костюми й ескізи [9].
- Про археологічні матеріали не йдеться, хоча І. Линниченко пропонував у першу чергу збирати всі археологічні знахідки на території міста. І це цілком зрозуміло, адже виникнення та початковий етап історії міста припадає на давньоруський період, а без археологічних знахідок представити його неможливо. Обмеження ж хронологічних меж показу минулого нам здається неправомірним. До такого рішення, очевидно, спонукало існування в КХПІНМ відділу археології.
- Члени комісії обговорили й інші напрямки своєї роботи. Надійшли пропозиції готувати і видавати монографії про окремі пам'ятки київської старовини, зокрема, про собор

Святої Софії; матеріали з історії топографії старого Києва; вжити заходів до збереження старих вулиць і площ, установити на них «особливого виду таблиці з написами» і такими самими таблицями відзначити будинки, пов'язані з життям і діяльністю відомих діячів; дослідити походження назв вулиць, площ і частин міста; вивчити всі архівні матеріали з історії міста; видавати періодично «Известия» комісії відділу старого Києва [10]; підготувати до видання путівник Києвом і альбом із видами старого міста; організувати систематичне фотографування, зокрема його частин, вулиць і будинків [11].

Колекції відділу формувалися завдяки пожертвуванням і шляхом закупівлі. Кошторисом музею передбачалась окрема субсидія від Києва на поповнення збірки відділу «Старий Київ», яка становила 700 крб. Уже наприкінці 1912 р. на другому поверсі музею було відведено залу для експозиції відділу [12]. Звіти музею за 1914–1916 роки свідчать, що, незважаючи на світову війну, відділ активно поповнювався цікавими матеріалами відповідно до ухвалені програми. Серед фондоутворювачів неодноразово згадуються члени самої комісії. Художній відділ музею придбав малюнки, картини відомих малярів з видами Києва.

Міська управа передала на початку 1914 р. плани Києва та його частин, що вишли з ужитку, починаючи з 1803 р. (загалом – 92 одиниці); міський голова І. Дьяков – 41 світлину різних місць Києва, правління Київського товариства допомоги особам, які займаються ремісничою працею, – корогви чоботарського (1853 р.), ковальського (1858 р.), гончарного (1859 р.), рибальського (1859 р.), столярного (1860 р.) цехів, корогву 1866 р., цехові значки (шовкові, шерстяні) XIX ст., різні металеві цехові печатки (23 одиниці), палицю зі срібним набалдашником і написом ремісничого голови Богоєвського (1820 р.), іпоклит чорного сукна з нашитим хрестом (1793 р.) [13]. У бібліотеці музею було виділено спеціальний відділ «Старий Київ» [14].

Загалом, комісія ставила собі за мету організацію самостійного музею, але здійсненню цих планів завадила Перша світова війна [15].

Експозиція відділу «Старий Київ» проіснувала в музеї до початку 1930-х років. У залі експонувалося близько 500 пам'яток, які відображали еволюцію зовнішнього вигляду міста впродовж ХУІ–ХІХ ст., життя і побут його мешканців. Тут було представлено види й панорами міста, плани та креслення, гравюри, різноманітні видання, види київських храмів й інших архітектурних споруд у різні періоди їх існування, портрети діячів міста, реліквії київського магістрату зі споруди колишньої ратуші на Подолі – барельєф із зображенням архістратига Михаїла, статуя Феміди, магістратські гармати, статуя Самсона з левом із фонтану перед ратушею, хоругви київських цехів, ключі від київської фортеці, документи, пов'язані з Києвом, ікони місцевих святих, проекти і фотографії втрачених споруд тощо [16].

Незважаючи на те, що питання про створення Музею старого Києва не порушувалося до 1925 р., колекція відділу поповнювалася малюнками, фотографіями, літографіями й ескізами старовинних споруд і архітектурними деталями з них, пам'ятками громадського життя міста, планами, видами, а також усіма тими

матеріалами, що дають можливість уявити будівництво в місті у різні часи. Про це свідчить листування музею [17], акт ревізії, проведеної комісією Укрнауки в 1927 р. [18], а також інвентарна книга відділу за 1923–1929 роки, що збереглася в Національному художньому музеї України [19].

У загальному контексті процесів українізації 1920-х років природним було бажання вчених і громадськості міста створити музей старого історичного центру, який став би, за висловом І. Линниченка, «високоповчальною книгою, що з усіх сторін малює нам історію матері міст руських» [20]. У цей час було проведено велику роботу з організації, розробки програми й основних напрямів наукової діяльності музею міста. Її ініціатором виступив голова Всеукраїнського археологічного комітету (далі – ВУАК), академік ВУАН О. Новицький.

Археологічні розкопки на території старого міста давали дуже цікавий матеріал. О. Новицький вважав, що знахідки мають зосереджуватися в одному місці й що музей міста має документувати також історію та сучасне життя Києва. Він звернувся до голови Київського виконкому П. Любченка з пропозицією заснувати муніципальний музей міста, запропонувавши відразу й бажане приміщення для нього – будинок митрополита в садибі колишнього Софійського кафедрального монастиря, який, на погляд ученого, сам є музейним експонатом, оскільки це одна з кращих споруд Києва у стилі бароко. Пропозиція розглядалася на засіданні комісії політосвіти секції народної освіти Київської міськради 27 жовтня 1927 р. Було схвалено створити комісію у складі представників ВУАН, Наросвіти, Комгоспу і Лаврського музею культурів і побуту, щоб проробити питання про доцільність організації такого музею [21].

Основну роботу з організації та наукової підготовки музею перебрала на себе Комісія старого Києва і Правобережжя ВУАН. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського збереглися сотні документів, які дають досить повну уяву про діяльність комісії, наукові інтереси її членів, багатьох із яких спіткала тяжка доля, як і їхнє створіння – музей міста, заснувати який тоді так і не вдалося...

Після повернення у березні 1924 р. до Києва М. Грушевський очолив Історичну секцію ВУАН і чотири академічні комісії з порайонного вивчення історії України, створені того ж року з його ініціативи. Завдання та причини організації порайонних комісій висвітлено у звітах Комісії старого Києва за 1928–1939 роки. Ці комісії «мали продовжувати досліди попередніх дослідників. Як відомо, вже історіографія XIX ст. – в працях Максимовича, Костомарова, Антоновича, Драгоманова, Лазаревського підійшла щільно до тієї тези, що історія України є сума земель, які зформувалися під впливом географічних, економічних, колонізаційних, комунікаційних, культурних і політичних умов, шукали виявлення своїх своєрідних умов при всяких політичних чи адміністративних умовах і безсумнівно впливали на характер і напрям життя. Як в інтересах практичної політики, так і в інтересах історичної науки, важливо мати можливо правильне уявлення про життя цих районів

(слово район розуміється вживасмо тут не в його нинішнім технічним адміністративним розумінні, а в загальнішим – певної консолідованої території – землі)» [22].

Велика увага приділялася вивченню Києва. В одному з документів Комісії старого Києва та Правобережжя зазначається:

Річ очевидна, що Київ як один з культурно-історичних центрів світового значення, як колонізаційний і комунікаційний, економічний і продукційний вузол безмежної давності і величезного значення, як експонат середземної культури для Східної Європи і Євразії, що так могутньо часами організовував своєю енергією і творчістю людські сили на величезних просторах цієї ділянки земної кулі, повинен мати свій спеціальний орган, присвячений інвентаризації, описам і дослідюванню своїх пам'яток [23].

У складі цієї комісії під головуванням академіка М. Грушевського працювали видатні дослідники Києва. Штатними співробітниками були керівник комісії – член-кореспондент ВУАН В. Щербина та науковий співробітник І. Щитківський, який виконував також обов'язки секретаря. Позаштатними постійними співробітниками було зараховано М. Істоміна та С. Шамрая. Останній був секретарем підкомісії старого Києва. Серед членів комісії були академік ВУАН, голова ВУАК О. Новицький, історик і археолог В. Ляскоронський, архітектор і маляр, викладач Київського художнього інституту В. Кричевський, історик і архівіст О. Андріяшев, археолог і мистецтвознавець М. Макаренко, історик архітектури І. Моргилевський, історик мистецтва Ф. Ернст, історик й літературознавець В. Базилевич (останні – відповідно інспектор і секретар Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури, наукові співробітники Всеукраїнського історичного музею); директор Всеукраїнського музейного містечка на території Києво-Печерської лаври, археолог П. Курінний, історик і юрист О. Сімзен-Сичевський, бібліотекар-фахівець Всенародної бібліотеки України С. Рклицький. Загалом, у тісному контакті з комісією працювало близько 50 відомих дослідників.

Щорічно влаштовували 8–10 відкритих засідань, на яких члени комісії виступали з доповідями за тематикою, що розроблялася. Було видано декілька наукових збірників, зокрема: «Київ та його околиця в історії і пам'ятках», «Нові студії з історії Києва» (з нагоди 50-річчя наукової діяльності В. Щербини), «Київський збірник археології й історії, побуту й мистецтва». Відомий путівник Києвом 1930 р. за редакцією Ф. Ернста також підготовлено за пропозицією комісії, яка в 1928 р. обрала підкомісію для вироблення плану провідника у складі М. Грушевського, М. Василенка, В. Щербини і неодноразово детально його обговорила, а члени комісії є авторами багатьох статей провідника [24]. Вони брали участь у виданнях Історичної секції ВУАН – журналу «Україна», збірників «Науковий збірник», «За сто літ», «Записки історико-філологічного відділу ВУАН» й інших. Планували видавати доповнення до «Збірника матеріалів для історичної топографії Києва», який опублікував у 1872 р. В. Антонович; підготувати літографований реєстр планів Києва XVII – XVIII ст. Комісія брала також участь у роботі з перейменування вулиць, інвентаризації й охорони пам'яток Києва.

Актуальною протягом кількох років була справа заснування Музею міста Києва. Члени комісії добре знали про спроби створити музей у дореволюційний час. Наприклад, В. Щербина працював у комісії відділу «Старий Київ» [25], а в березні 1917 р. до складу Комітету КХПіНМ було обрано М. Грушевського, І. Щитківського й О. Новицького [26].

На засіданні підкомісії старого Києва 23 листопада 1927 р. підтримали пропозицію ВУАК щодо організації муніципального музею в Києві. Вирішено було просити для нього будинок митрополита на території Софійського монастиря, керівництво та науковий догляд за організацією музею схвалили доручити Комісії старого Києва. Наступного дня відбулося спеціальне засідання підкомісії з питання заснування музею, з протоколу якого випливає, що М. Грушевський на той час вже звернувся до Укрнауки з цієї справи. В. Щербина виступив на засіданні з інформацією про діяльність комісії відділу «Старий Київ» [27]. Обговорюючи проблему приміщення, запропонували ще одну споруду для музею – Кловський палац (за умови його відбудови, оскільки він дуже постраждав під час визвольних змагань). У відповідь на звернення комісії до губвиконкому споруду до 1930 р. було відновлено [28].

Проблема формування основи зібрання нового музею начебто лежала на поверхні. Природно, що основою його фондів мав стати відділ «Старий Київ» Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка (таку назву одержав у радянський час міський музей). Співробітники історичного музею позитивно поставилися до передачі колекцій, про що, наприклад, свідчить протокол засідання політосвітньої секції наросвіти Київської міськради від 12 грудня 1927 р. [29].

У 1927 р. відбулася київська музейна нарада. На її першому засіданні 26 листопада було констатовано, що справа організації муніципального музею в Києві вже назріла, і вона має бути негайно переведена в життя. Тоді зібрали спеціальну нараду на чолі з М. Грушевським у справі організації музею. Цю нараду в 1928 р. перетворили на постійну комісію, до якої увійшли представники Комісії старого Києва, археографічного й археологічного комітетів, міськради, інспектури охорони пам'яток. На засіданні 8 лютого 1928 р. обрали підкомісію для огляду збірок різних київських музеїв і відбору матеріалів для музею міста, яку очолив В. Щербина [30]. В обох комісіях активно працював директор історичного музею Р. Заклинський.

Комісія Укрнауки, яка перевіряла історичний музей у червні-липні 1927 р., рекомендувала реорганізувати його на чотири нові установи, в т.ч. йшлося про створення Музею старого Києва [31]. До грудня 1927 р. було виконано значний обсяг роботи з упорядкування колекцій відділу для створення на їх основі окремого музею [32]. Крім відділу «Старий Київ», вирішили сконцентрувати в музеї й інші наявні збірки київських пам'яток, зокрема ВУАК, Межового архіву (плани Києва), Сільськогосподарського музею (матеріали комунального будівництва), збірки археологічного музею й рукописного відділу Київського університету, Арсеналу та колишнього Київського воєнно-історичного музею. Директор

Музейного містечка П. Курінний обіцяв передати новому музею й деякі речі з лаврських музейних установ [33].

Викликають інтерес два концептуального характеру документи: «Характер експонатів музею» (розроблений О. Новицьким) і «У справі Музею міста Києва. Пояснювальна записка» (автор – М. Грушевський) [34]. Програма О. Новицького загалом аналогічна програмі 1912 р. комісії відділу «Старий Київ», але в ній пропонується також показ як археологічного минулого міста, так і сучасного розвитку Києва. Проте, за проект організації музею була прийнята програма М. Грушевського. Вона була схвалена Укрнаукою, Наркомосвітою, окрвиконкомом і міськрадою [35]. У проекті М. Грушевського чітко виділені три розділи музею:

1. Геологічний і археологічний.
2. Історичний (з XI ст. до революції).
3. Сучасне муніципальне будівництво.

По кожному розділу перелічено конкретні матеріали, необхідні для розкриття його змісту. Логічно, що цей документ мав слугувати для визначення і структури фондів, і плану наукових досліджень, заснованих на оригінальних пам'ятках. Окрім того, програма включала передбачуваний штат і бюджет музею.

Одним із найскладніших для вирішення виявилось питання приміщення музею. Будинок митрополита на території Святої Софії не передали, позаяк, там розмістили Київський центральний історичний архів. Але й за своїми розмірами його площ для музейних експозицій було недостатньо. На ремонт же Кловського палацу ВУАН не мала коштів. Пропонувалися також будинки колишньої київської біржі (тоді їх займав шкіртрест), деякі порожні будинки лаврського заповідника. Члени комісії особливо наполягали передати під музей Києва приміщення колишнього Церковно-археологічного музею Київської духовної академії – т.зв. Мазепиного корпусу [36]. Підкреслимо, що приміщення підшукували тільки в історичній частині Києва, всі запропоновані споруди належали до пам'яток архітектури та історії.

Поки НКО УСРР та Київський окрвиконком вирішували питання про відведення відповідного приміщення й виділення коштів на утримання музею, Комісія старого Києва та Комісія для організації муніципального музею міста Києва вжили практичних заходів зі створення музею. У 1930 р. Комісія старого Києва і Правобережжя виділила 1 тис. крб., за рахунок яких почалося комплектування фондів. Одне з приміщень комісії, яка працювала з 1927 р. в будинку на вул. Короленка, 35 (нині вул. Володимирська) і займала у ньому 2 кімнати, відвели під фонди музею. Формували колекцію фотографій старого та сучасного Києва, збирали вироби Межигірської фабрики, старовинні меблі, рукописи, живописні портрети для організації галереї українських істориків. На замовлення комісії було виготовлено рельєфну карту Києва часу правління Ярослава Мудрого за ескізом архітектора та художника В. Кричевського [37].

Однак Музей міста Києва на зламі 1920–1930-х років так і не був створений. І причина не в тому, що НКО УСРР, Укрнаука та Київський окрвиконком не могли домови-

тися про те, хто буде його фінансувати, і не в тому, що окрикком не вирішив питання щодо надання приміщення. Причини полягали в іншому. З осені 1929 р. почалася ліквідація історичних установ, створених М. Грушевським. Тоді ж партійна організація ВУАН ухвалила рішення про ідеологічну боротьбу з поглядами вченого [38].

У 1930 р. комісія з чистки апарату ВУАН звільнила з посад Г. Шамрай (сестру М. Грушевського) за звинуваченням, що її дослідження не мають наукової цінності; І. Щитківського (сина «попа», колишнього гласного Київської думи) як такого, що з 1927 р. займається здебільш канцелярською роботою при кафедрі; О. Антонович (дружину В. Антоновича) – за безладдя та хаос у бібліотечі й зберігання бібліотек білоемігрантів; П. Курінного – за залучення до співробітництва у видавництва ВУАК священика, засудженого у справі Спілки визволення України тощо [39]. Різкій критиці у пресі були піддані О. Новицький, П. Курінний, Ф. Ернст й інші вчені, погляди яких загаврували як «теорію українського фашизму», висунувши звинувачення у прагненні до «буржуазно-куркульської реставрації» України [40].

У звіті Комісії старого Києва і Правобережжя за 1931 р. читаємо:

...колектив комісії хоч почав <...> переозброюватися ще з осені 1930 року, але активніше приступив до цієї найважливішої в наших умовах, умовах розгорнутої боротьби на науковому фронті з ворожими пролетаріату тенденціями в історичній науці – лише з весни 1931 р. – після дискусії про соціологічні концепції в працях акад. М.С. Грушевського, коли вже цілий колектив остаточно усвідомив собі ту шкідливу роботу, що несвідомо провадив він у своїй науковій роботі, наслідок цього всього частина робіт колективу, особливо та, матеріал до якої було зібрано ще в минулому році, а саме роботи закінчено на початок цього – були методично не витримані, навіть іноді виходили з засад буржуазної ідеології. Актуальність тем, з погляду розгорнутого соціалістичного будівництва країни так само була незадовільна.

Комісія розпочала боротьбу проти буржуазних дослідників Києва та Правобережжя (Андріяшев, Грушевський, Клепацький, Щербина та інші). Ця боротьба провадилась у формі виступів під час дискусії, так і в формі наукових статей, що їх співробітники комісії розпочали опрацьовувати в останньому кварталі р. 1931 [41].

У березні 1931 р. заарештовано М. Грушевського зі звинуваченням у керівництві контрреволюційною організацією «Український національний центр». Академік змушений був переїхати до Москви. Згодом його звільнили, але він залишався під наглядом ДПУ в Москві [42]. У 1934 р. він несподівано помер.

Після смерті М. Грушевського більшість його учнів і співробітників керованих ним академічних установ було заарештовано й заслано. Серед них В. Базилевич, Ф. Ернст, М. Макаренко, С. Шамрай. У 1930-х роках померли О. Новицький, О. Андріяшев, В. Щербина; під час Другої світової війни емігрували П. Курінний, В. Кричевський. Як наслідок – перервано кращі традиції вітчизняної історичної науки, а також киевознавства. Після реорганізації ВУАН у 1934–1936 роках Комісія старого Києва і Правобережжя, а з нею і Комісія з організації Музею міста Києва припинили своє існування. Ліквідували й відділ «Старий Київ» Всеукраїнського

історичного музею в зв'язку з початком реформування музейної галузі в душі стверджуваної з кінця 1920-х років у історичній науці вульгарно-соціологічної теорії, поширенням нігілістичного ставлення до пам'яток старовини, коли вважалося, наприклад, не обов'язковим зберігати пам'ятки, ідеологічно пов'язані з інтересами класів, що панували. Впроваджувалися нові концептуальні підходи до діяльності музейних установ. За ними експозиція мала висвітлювати основні закони розвитку суспільства, класову боротьбу і стан суспільних класів різних епох з точки зору інтересів робітничого класу та революційних завдань пролетаріату в зв'язку із сучасним моментом соціалістичного будівництва. Такі «рекомендації» зафіксовано в «Матеріалах та висновках бригади ЦК КП(б)У в справах обстеження наукової та експозиційної роботи київських музеїв» від 29 лютого 1932 р. [43].

Для ліквідації «відсталості» музейної роботи в 1930 р. було розроблено «Основні принципи реконструкції Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка в Києві», у відповідності до яких необхідно було перебудувати всю структуру музею за «марксистською історичною схемою». Згідно з цими принципами пам'ятки матеріальної культури розглядалися як матеріали й документи, відповідні соціально-економічним епохам, і мали використовуватися для виявлення продуктивних сил, виробничих відносин і діалектики класової боротьби. Нова структура музею цілком відповідала цим ідеологічним настановам: 1. Відділ доісторичної епохи. 2. Відділ феодалізму. 3. Відділ торговельно-капіталізму й кріпацтва. 4. Відділ промислового капіталізму. 5. Відділ імперіалізму й пролетарської революції. 6. Відділ соціалістичного будівництва [44]. Ця схема музею історичного профілю стала класичною й панувала в Радянському Союзі понад 50 років і завдала великої шкоди музеєзнавству як науці й практичній діяльності музеїв.

На початку 1970-х років українські археологи відкрили на Старокиївській горі в Києві житла з печами, господарські споруди, ями. Кераміка, виявлена в них, була віднесена до груп т.зв. корчакських старожитностей, що датуються кінцем V ст. [45]. Це дало підстави визначити вік міста – не менше 1500 років. На основі досліджень учених уряд УРСР ухвалив рішення про урочистості з нагоди ювілею Києва у травні 1982 р. і про створення музею міста. Свято включили навіть у плани ЮНЕСКО.

У межах ювілейних заходів у Кловському палаці відкрили Музей історії міста Києва. До його фондів було передано частину колекцій з нинішнього Національного музею історії України, в т.ч. зібраних для відділу «Старий Київ» й тих, які готували до передання музею міста наприкінці 1920-х років. Експозиція музею висвітлювала історію Києва, починаючи від найдавніших поселень первісної людини на його території до сучасного життя міста, підкреслювала безперервність його розвитку як осереддя всієї України від часу свого заснування [46].

Але в умовах незалежної України сталося несподіване: незважаючи на протести громадськості, у травні 2004 р. Кловський палац було передано Верховному суду України, музей переміщено в Український дім (вул. Хрещатик, 2), де він уже багато років не має стаціонарної експозиції й нормальних умов для виконання притаманних музеєві функцій [47]. Цей вчинок нової влади викликає асоціації не лише з кінцем 1920-х – початком

1930-х років, коли теж чудово розуміли вплив таких закладів культури на формування свідомості населення, але, навіть, із сумнозвісними царськими циркулярами...

Таким чином, у другій половині XIX ст. в багатьох великих історичних центрах склалися умови для створення музеїв старого міста, зокрема – в Ризі, Москві, Санкт-Петербурзі, Тифлісі, Львові, Києві. Цьому сприяли такі фактори, як розвиток історичної науки, археології та краєзнавства; діяльність наукових і краєзнавчих товариств; зростання національної самосвідомості, що сприяло прагненню зберегти пам'ятки історії та культури, рухома група яких почала формуватися в приватні колекції та музейні зібрання; існування й розвиток західноєвропейських муніципальних музеїв. Музеї старих міст мали відобразити розвиток архітектури, топографію міста, показувати еволюцію загального вигляду в різні історичні періоди, культуру та побут мешканців, але обмежувалися хронологічними рамками XVII–XIX ст. Як наслідок, було накопичено багаті іконографічні й історико-побутові речові колекції. Відділ «Старий Київ» при Київському художньо-промисловому і науковому музеї, відкритий у 1912 р., планувалося перетворити на окремий музей містознавчого спрямування.

Містознавчий та історико-побутовий характер Музею міста Києва визначали й програми, розроблені провідними вченими ВУАН у 1920-х роках О. Новицьким і М. Грушевським. У їхніх концепціях було розширено хронологічні рамки документування музеєм історії міста (від найдавніших часів до сучасності), відповідно – розширення змісту його зібрання, зокрема за рахунок археологічних колекцій. У перші десятиліття XX ст. музей міста бачили як дослідницький центр із проблем регіонального містознавства та пам'яткознавства, навколо якого мали формувалися громадські інституції відповідного профілю.

Поворот в історичній науці, що почався в 1930-ті роки, відповідна реорганізація всіх радянських музеїв призвели до уніфікації більшості з них, вони були змушені будувати свої експозиції й діяльність за директивною схемою. Відділ старого Києва Всеукраїнського історичного музею та Комісію з організації Музею міста Києва Історичної секції ВУАН було ліквідовано. Насильницьким шляхом було перервано кращі традиції в історичній науці і культурі. Сумно-«яскравим» прикладом відмови від свого минулого, спадкоємності поколінь є фактичне знищення сучасного Музею історії міста Києва.

Джерела та література

1. Устав Киевского Общества древностей и искусств. – К., 1903. – С. 3–5.
2. Освящение и открытие Киевского художественно-промышленного и научного музея Императора Николая Александровича. – К., 1905. – 26 с.
3. Державний архів міста Києва (далі – ДАК), ф. 304, оп. 1, спр. 1, арк. 23.
4. *Линиченко І.А.* Музей города Киева // Киевская мысль. – 1911. – 25 августа; *Він же.* Исторический путь и Музей г. Киева. – Одесса, 1912. – С. 11, 18.
5. *Линиченко І.А.* Исторический путь... – С. 18.

6. *Беляшевский Н.* Отдел «Старого Киева» в городском музее // Киевская мысль. – 1911. – 21 ноября.
7. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 26, арк. 1; спр. 27, арк. 20.
8. Там само, спр. 27, арк. 6–7, 16, 19.
9. Программа отдела «Старый Киев». – К., 1912. – 22 с.
10. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 27, арк. 6, 13.
11. Науковий архів Національного художнього музею України (далі – НА НХМУ), оп. 1, спр. 18, арк. 5.
12. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 26, арк. 32, 47.
13. Там само, спр. 27, арк. 18, 87, 93, 104.
14. НА НХМУ, оп. 1, спр. 18, 27, 35.
15. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ), ф. X, спр. 10082, арк. 3; ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 1, арк. 344; спр. 27, арк. 77.
16. *Шероцкий К.В.* Киев. Путеводитель. – К., 1917. – С. 237; Київ. Провідник / За ред. Ф. Ернста. – К., 1930. – С. 417.
17. НА НХМУ, оп. 1, спр. 5, арк. 66.
18. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 7, спр. 586, арк. 2.
19. Фонди Національного художнього музею України, № 4–21.
20. *Линиченко И.А.* Исторический путь... – С. 16.
21. ІР НБУВ, ф. 279, № 831, арк. 1–3.
22. Там само, ф. X, спр. 4258, арк. 16.
23. Там само, спр. 4234, арк. 5.
24. Там само, спр. 4418, арк. 33–36.
25. Там само, спр. 10083, арк. 1–2.
26. НА НХМУ, оп. 1, спр. 39, арк. 1.
27. ІР НБУВ, ф. X, спр. 4369, арк. 4; спр. 10083, арк. 1.
28. Там само, спр. 4376, арк. 3.
29. ДАК, ф. Р-1, оп. 1, спр. 994, арк. 15.
30. ІР НБУВ, ф. X, спр. 10082, арк. 1–3.
31. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 586, арк. 12–13.
32. ДАК, ф. Р-1, оп. 1, спр. 994, арк. 15.
33. ІР НБУВ, ф. X, спр. 10080, арк. 1; спр. 10117, арк. 1–2; спр. 10120, арк. 7.
34. Там само, спр. 10090, арк. 1–4; спр. 10098. – С. 7–21.
35. Там само, спр. 10079, арк. 1–3; спр. 10103, арк. 1.
36. Там само, спр. 10089, арк. 5–8.
37. Там само, спр. 4418, арк. 6–7, 10; спр. 4235, арк. 1.
38. *Верба І.В.* Грушевський Михайло Сергійович // Енциклопедія історії України: В 10 т. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2. – С. 234–235.
39. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1459, арк. 5–24.
40. У хвості бойових завдань соціалістичної науки // Пролетарська правда. – 1933. – 31 травня; *Хвиля А.* Могутнє знаряддя соціалістичного виховання // Комуніст. – 1934. – 17 грудня.
41. ІР НБУВ, ф. X, спр. 4193, арк. 37.
42. *Верба І.В.* Вказана праця. – С. 235.

43. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 1393, арк. 20–24.
 44. Там само, арк. 20–21; НА НХМУ, оп. 1, спр. 81, арк. 1–4; спр. 82, арк. 4.
 45. *Толочко П.П.* Древний Киев. – К., 1976. – С. 15.
 46. Музей истории города Киева. Фотопутеводитель. К.: Мистецтво, 1988. – 223 с.
 47. *Ковалинський В.* Вже рік минув, або Реквієм за Музеєм історії Києва // Дзеркало тижня. – 2005. – 19–25 березня; *Константинова К.* Музей історії Києва: життя в ящику // Там само. – 2006. – 15–21 липня; *Овідієнко Н.* Музей без визначеного місця проживання // Голос України. – 2010. – 14 вересня. – № 170 (4920).

***Федорова Л.Д.* Деятельность Киевского художественно-промышленного и научного музея и Исторической секции ВУАН по созданию Музея Киева**

В статье рассматривается деятельность украинских ученых и деятелей культуры по созданию музея, посвященного истории древней столицы Украины – города Киева, анализируется его специфика, подчеркивается преемственность научных идей и разработок с 1910-х до конца 1920-х гг.

Ключевые слова: Музей города Киева, градоведческий музей, Киевский художественно-промышленный и научный музей, комиссия отдела «Старый Киев», Историческая секция Всеукраинской академии наук, Комиссия для организации муниципального музея города Киева.

***Fedorova K.D.* Efforts of Kyiv Art, Industrial and Scientific Museum and Historical Department of Ukrainian Academy of Science to create the Museum of Kyiv**

The article concerns efforts of Ukrainian scientists and culture workers to create a museum, dedicated to the history of ancient capital of Ukraine, the city of Kyiv, its specificity is examined, the continuity of scientific ideas and developments within 1910s – late 1920s are traced.

Key words: Museum of Kyiv, museum of city studies, Kyiv Art, Industrial and Scientific Museum, Commission of the Department “Ancient Kyiv”, Historical Department of Ukrainian Academy of Science, Commission for creating the Municipal Museum of Kyiv.

УДК 069.444/745.52

О.С. ЯРЕМА-ВИНАР

Західноєвропейський гобелен, технічні особливості його виконання та принципи музеєфікації

Статтю присвячено всебічному висвітленню роботи відділу консервації текстилю нью-йоркського Метрополітен-музею, у якому багато років працює, реставруючи гобелени, авторка. Охарактеризовано саме явище гобелена, його місце та роль впродовж історії, техніки його створення, особливості структури та принципи переплетення тканини, а також використовуваних при цьому колористичних засобів. Окрім того, подано короткий огляд дослідницької літератури щодо історії техніки виготовлення гобеленів.